

⁶ Вилкс А. Я. Грани досуга. Как влияет свободное время на наркотизацию / А. Я. Вилкс // Наркотизм: преступление против себя и общества. – 1992. – С. 221–232; Наркозлочинність: кримінологічна характеристика та запобігання: наук.-практ. посіб. / За заг. ред. А. П. Закалюка. – К.: Юрінком Інтер, 2005. – 296 с.; Загальносоціальна та спеціальна профілактика наркоманії та ВІЛ/СНІДу: навч.-метод. посібник / За заг. ред. О. М. Джузи. – К.: НАВСУ, 2004. – 80 с.

⁷ Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика. Кн. 2 / А. П. Закалюк. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. – 712 с.; Кримінологія: Загальна та Особлива частини: підручник / [Даньшин І. М., Голіна В. В., Валуйська М. Ю. та ін.]; за ред. В. В. Голіни. – [2-ге вид. перероб і доп.]. – Харків: Право, 2009. – 288 с.; Курс кримінології: загальна частина: підручник. Кн. 1 / [Джуза О. М., Михайленко П. П., Кулик О. Г. та ін.]; за заг. ред. О. М. Джузи. – К.: Юрінком Інтер, 2001. – 352 с.

⁸ Ермаков В. Д. Досуг, учеба и групповое противоправное поведение / В. Д. Ермаков // Криминологи о неформальных молодежных объединениях. Проблемы, дискуссии, предложения. – 1990. – С. 238–247; Яницька Н. В. Поняття молодіжних злочинних угруповань корисливо-насиленницької спрямованості / Н. В. Яницька // Право України. – 1998. – № 6. – С. 66–69; Аминов Д. И. Молодежный экстремизм / Д. И. Аминов, Р. Е. Оганян. – М.: Триада, 2005. – 196 с.

Резюме

Наукова стаття присвячена аналізу криміногенних чинників у сфері організації дозвілля, які впливають на свідомість і поведінку молодого покоління. Розкриваються напрямки роботи по запобіганню злочинності молоді під час дозвілля.

Ключові слова: молодь, злочинність, кримінальна активність, запобігання злочинності молоді, дозвілля.

Резюме

Научная статья посвящена анализу криминогенных факторов в сфере организации отдыха, которые воздействуют на сознание и поведение молодого поколения. Раскрываются направления работы по предотвращению преступности молодежи во время отдыха.

Ключевые слова: молодежь, преступность, уголовная активность, предотвращение преступности молодежи, отдых.

Summary

The scientific article is devoted to the analysis of criminogenic factors in the field arrange and leisure area influencing the consciousness and conduct of the young generation. Labor directions on youth crime prevention in leisure time are cleared up.

Key words: youth, criminality, criminal activity, prevention criminality of young people, leisure.

Отримано 2.02.2011

О. М. ІГНАТОВ

Олександр Миколайович Ігнатов, кандидат юридичних наук, ст. науковий співробітник, доцент Кримського юридичного інституту Одеського державного університету внутрішніх справ

РОЛЬ ПСИХІЧНИХ АНОМАЛІЙ В ДЕТЕРМІНАЦІЇ КРИМІНАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА

Детермінанти протиправної поведінки у формі психічних аномалій, які при несприятливому впливі середовища можуть призвести до вчинення злочинів, постійно вивчаються кримінологією, оскільки при наявності психопатологічні детермінанти найбільш значущі для злочинів¹, а відсоток осіб з психічними аномаліями серед насильницьких злочинців є дуже високим, що в сучасних умовах підвищеної соціальної напруженості, зростаючого рівня психічної дезадаптації населення, збільшення кількості емоційно-стресових порушень є цілком закономірним явищем².

Метою даної статті є встановлення ролі психічних аномалій у детермінації злочинної насильницької поведінки. Її новизна полягає у встановленні ролі психічних аномалій (як біологічного походження, так і придбаних) у детермінації кримінального насильства, враховуючи їх значення у формуванні особистості злочинця та механізми вчинення злочину.

Дослідження, проведені ще за часів СРСР, встановили, що середня частота психічних відхилень (так званий, «психопатологічний індекс») у осіб, засуджених за вчинення злочинів, дорівнює 70 %³. Фахівці постійно звертають увагу на той факт, що саме серед насильницьких злочинців можна спостерігати значну кількість осіб з аномаліями психіки. Так, значна частка осіб (майже 70 %), що мають психічні аномалії, які зумовлені як вродженими, так і соціально набутими якостями особистості спостерігається серед вбивць (від 70 до 90 %), серед гвалтівників (біля 80 %) та осіб, що вчинили тілесні ушкодження (біля 70 %)⁴.

Ученими встановлена наявність певного зв'язку деяких видів злочинів, насамперед насильницьких, з нервово-психічними детермінантами у вигляді аномалій психіки. Найбільш значною серед насильницьких

злочинів із психічними аномаліями виявилася група осіб із залишковими явищами поразки центральної нервової системи. Для них характерні такі риси особистості, як підвищена збудливість, конфліктність, упертість, «миттєвість» виникнення і задоволення антисуспільних потреб. Другою за поширеністю є група хронічних алкоголіків. На третьому місці – психопати. Четверта група – олігофрени. Установлена також певна залежність між характером психічного захворювання і злочином⁵.

Слід зазначити, що дослідження зв'язку між насильницькою злочинністю та психічними аномаліями досить активно проводяться у нашій країні, однак, вони переважно стосуються медичного боку цієї проблеми⁶.

Вітчизняні кримінологічні дослідження свідчать, що насильницька злочинність осіб з психічними аномаліями в структурі насильницької злочинності взагалі складає понад 37 %. Однак, кажучи про рівень насильницької злочинності осіб з психічними аномаліями, необхідно враховувати ту обставину, що 41 % осіб, які вчиняють насильницькі злочини залишаються поза полем зору психіатрів, і лише по 59 % справ даної категорії проводяться судово-психіатричні, судово-психологічні або наркологічні експертизи; по кримінальним справам про спричинення тілесних ушкоджень середньої тяжкості експертизи проводяться лише у 22 %⁷.

За даними дослідників, значна кількість насильницьких злочинів, які вчиняються особами з психічними аномаліями, становить: умисні вбивств з обтяжуючими обставинами – 32,3 %; прості умисні вбивства – 16,6 %; спричинення тяжких тілесних ушкоджень – 16,0 % і 0,5 % тілесних ушкоджень середньої тяжкості; зґвалтування складають – 12,3 %; задоволення статевої пристрасті неприродним способом – 3,0 %; розбещення неповнолітніх – 2,5 %; поєднане з насильством хуліганство – 16,7 %; незаконне позбавлення волі – 0,5 %⁸. Найбільш розповсюдженими видами психічних аномалій серед осіб, які вчинили насильницькі злочини, сьогодні є: хронічний алкоголізм – такі особи становлять 34,0 % злочинців та психопатія – 20,7 %; олігофренія – 16,0 %; наркоманія – 13,3 %; органічне ураження головного мозку – 11,3 %; статеві розлади (розлади особистості) – 2 %; педагогічна занедбаність – 1,3 %; епілепсія – 0,67 %; маніакально-депресивний психоз – 0,67 %⁹.

Однак, незважаючи на значний інтерес науковців різних сфер до зазначеного феномена, існує чимало дискусій щодо ролі і значення психічних аномалій у детермінації злочинної поведінки. Це пов'язано як з винятковою складністю досліджуваного феномена, так і із тривалим періодом ігнорування значення психічних аномалій у детермінації злочинної поведінки з боку вітчизняних учених. Так, ще в 60-х роках минулого сторіччя дослідники відзначали, що «советские судебные психиатры, на протяжении многих лет ведя вполне оправданную в методологическом плане борьбу с неоломброзианскими взглядами, нередко впадали в другую крайность – полностью игнорировали психические аномалии (в том числе и умственную неполноценность) в качестве возможного источника опасных для общества действий»¹⁰.

Щодо визначення поняття психічних аномалій, на наш погляд, найбільш вірним є визначення, наведене Ю. М. Антоняном, який під психічними аномаліями пропонує розуміти всі розлади психічної діяльності, що не досягли психотичного рівня (статусу психічної хвороби) та не виключають осудність, але тягнуть особистісні зміни, які можуть привести до відхилень у поведінці. Такі аномалії ускладнюють соціальну адаптацію індивіда та знижують його здатність усвідомлювати свої дії та керувати ними¹¹.

Поняття психічних аномалій об'єднує досить широке коло нервово-психічних порушень, до яких сучасна психіатрія відносить: психопатії, олігофренію у формі дебільності, хронічний алкоголізм, наркоманії, остаточні прояви черепно-мозкових травмувань, органічні захворювання центральної нервової системи, епілепсії, судинні захворювання з психічними змінами, шизофренію в стані стійкої ремісії та деякі інші психічні розлади. Причому судово-психіатрична оцінка таких видів психічних аномалій як хронічний алкоголізм I та II стадії, олігофренія в стадії легкої та поміркованої дебільності, психопатії (істероїдна, збуджена, компенсаторна та мозаїчні), наркоманії (опійна, гашишна, кокаїнова, полінаркоманії), органічні ураження головного мозку, педагогічна занедбаність – як правило, не представляє значних труднощів, оскільки особи з такими психічними аномаліями майже у 100 % випадків визнаються осудними¹². Акцентуації характеру, вивченню яких психіатрія і психопатологія надають великого значення, є крайніми видами психічної норми¹³.

Психічні аномалії сприяють виникненню і розвитку драгівливості, агресивності, жорстокості, і одночасно ослабленню стримуючих контрольних механізмів, перешкоджають нормальній соціалізації особистості, засвоєнню суспільних цінностей, установленню нормальних зв'язків і відносин. Ці особистісні особливості можуть явно не проявлятися щораз і сприйматися оточуючими не як психічні розлади, а як чудності характеру, невірноваженість, непояснена жорстокість або тупість і т.д.¹⁴.

Психічні аномалії можуть бути біологічного походження, або мати придбаний характер. Причинами виникнення психічних аномалій можуть бути наступні фактори (і їхні різні комбінації): 1) генетична спадковість, хромосомні порушення; 2) негативні фактори внутрішньоутробного розвитку плода: паління, уживання майбутньою матір'ю алкоголю, наркотиків, медичних препаратів, а також фактори, які провокують уроджену патологію; в) особливості оточуючого біологічного середовища (радіаційне та інше природне або техногенне забруднення тощо); 3) перенесені набуті (фізичні та психічні) захворювання та травми; 4) шкідливі звички та інші негативні практики: вживання алкоголю, наркотичних та токсичних речовин, перенапруга, стреси, неправильне харчування тощо.

На розвиток, перебіг та завершення передхворобних психічних розладів та психічних хвороб людини також можуть впливати як конституціонально-біологічні (соматичні хвороби, екзогенні пошкодження головного мозку, психічні розлади в анамнезі, обтяженість спадковості психічними захворюваннями, пси-

хофізіологічні особливості людини (стан психофізіологічних якостей), так і соціально-психологічні (взаємовідносини в родині, робітничому колективі, матеріальний стан, соціальний стан, рівень настанови на роботу, специфічні умови діяльності, задоволеність соціально-економічними процесами в суспільстві, особистісні особливості людини) чинники¹⁵.

Таким чином, враховуючи походження (причини виникнення і розвитку) психічних аномалій, не можна ігнорувати біологічну природу даного виду детермінант. Як справедливо вказують Ю. М. Антонян і С. В. Бордін, визнання соціального характеру причин злочинної поведінки в цілому зовсім не означає ігнорування біологічних особливостей людини, його психічної сфери і патології в ній¹⁶. Як відмічає В. В. Голіна, якщо говорити про «класичне насильство», яке вчинюється за егоїстичними мотивами самоствердження, то його традиційно відносно незначна питома вага у всій зареєстрованій злочинності та слабка поточна динаміка нашоухують на думку про його зв'язок не тільки з динамічними процесами, але й з більш могутніми і повільно мінливими детермінантами. Такими можуть бути лише ритуально-архаїстичні, біологічні та генетичні особливості, властиві порівняно невеликій частині людської популяції – громадянам, схильним до розв'язання особистісних проблем насильницьким шляхом¹⁷.

Як вже зазначалося, значна частка насильницьких злочинів вчиняється особами, які мають психічну аномалію у виді психопатії та олігофренії (олігофренів, до речі, як свідчать дослідження, серед всіх злочинців в 14–15 разів більше, ніж серед усього населення¹⁸). Зазначені психічні аномалії мають в абсолютній більшості випадків генетичне спадкове походження. Так, наприклад, причини олігофренії криються в неправильному формуванні або в ураженні головного мозку в дитинстві. Перше може бути зумовлено спадковістю – неповноцінністю статевих клітин у батьків, які, як правило, також страждали на олігофренію. Однак ця неповноцінність в силу різних причин (інтоксикації, опромінення й ін.) може бути й у психічно здорових батьків. До ушкоджень головного мозку, що обумовлює олігофренію, можуть призводити різні шкідливі фактори, що діють на зародок або плід на різних стадіях вагітності, а також під час пологів або в післяпологовому періоді¹⁹. Етіологія психопатій пов'язується з генетичними і спадковими факторами або з екзогенними шкідливостями, котрі діють на ранніх етапах онтогенезу²⁰.

Як зазначив І. М. Сеченов, на 999/1000 характер психіки людини залежить від виховання в більшості, але не у всіх випадках, та якщо людина народилася розумово неповноцінною, то це вже назавжди – розумною її виховати не можливо, оскільки властивість мозку від виховання не залежить²¹. Неврахування біологічних факторів веде до марності розроблювальних профілактичних заходів, тому що за допомогою однопрофільних методів неможливо ефективно вести боротьбу із процесом, що породжений комплексом соціальних і біологічних факторів. На практиці неврахування біологічного походження психічних аномалій приводить до неефективності превентивних заходів щодо злочинної поведінки осіб з аномаліями психіки, зокрема, виховного впливу, тому що, як слушно зазначає В. П. Смелянов, шаблонними методами виховного впливу намагаються виправити того, хто перш за все потребує медичного втручання і чия поведінка значною мірою детермінована аномалією психіки²².

Розглядаючи психічні аномалії в якості фактора детермінації насильницької злочинної поведінки, слід враховувати, що ніякої фатальності у вчиненні сексуальних злочинів, як і будь-яких інших, особами з психічними аномаліями не існує, хоча серед них злочинців більше, ніж серед законотворчих людей²³. Ніякої стовідсоткової залежності між наявністю в людини будь-якого із психічних захворювань (не говорячи вже про психічні аномалії) як причини і обов'язкового вчинення ним певного злочину як наслідку наукою не доведено. Більше того, наявність психічного захворювання, що виключає можливість людини усвідомлювати і керувати своїми діями, виключає і злочинність вчиненого. Однак патопсихологічні детермінанти злочинів у формі межових психічних відхилень та психічних аномалій набувають значення при несприятливому середовищному впливі і певною мірою визначають схильність до злочинної поведінки²⁴. Тобто психічна аномальність може стати криминогенною детермінантою при взаємодії з несприятливими умовами формування особистості індивіда і його життєдіяльності.

Криминогенне значення психічних аномалій, на наш погляд, необхідно розглядати у двох аспектах. По-перше, злочинній поведінці активно сприяють зовсім не психічні аномалії як такі, а соціально-психологічні риси особистості, що формуються під їхнім впливом. Психічні аномалії істотно ускладнюють опанування моральних, правових та інших соціальних норм, які регулюють відносини між людьми. Ці норми в їхніх очах знецінені, відштовхуються, як би не беруться до уваги²⁵. Однак, як слушно зазначає Ю. М. Антонян, цю обставину слід розглядати не ізольовано, а в контексті всіх зв'язків і відносин осіб з такими аномаліями. Справа в тому, що в соціально-психологічному плані вони, особливо при наявності сексуальних відхилень (при наявності психічних аномалій може порушуватися ієрархизованість мотивів сексуального акту, оскільки соціально обумовлені мотиви блокуються, в той же час, неможливість або складність задоволення потреб у сексуальній сфері, обтяженій сексуальними відхиленнями (особливо парафіліями та раптофіліями), сприяє виникненню та/або розвитку психічних аномалій), відрізняються відчуженістю від соціально-схвалюваних цінностей і малих соціальних груп, більше, ніж здорові люди, вилученням з нормального спілкування, дезадаптацією у мікросередовищі. Відбувається це і тому, що вони мають суб'єктивно слабкі адаптивні можливості, і тому, що саме середовище їх часто виштовхує. Тому попереджувальний вплив на них інших людей значною мірою неефективний²⁶. Так, наприклад, привертає увагу той факт, що олігофренів серед гвалтівників удвічі більше, ніж серед убивць, злодіїв, грабіжників і розбійників. Висока питома вага олігофренів серед гвалтівників пояснюється тим, що інтелектуальні розлади заважають їм установлювати

контакти з жінками, у тому числі з метою сексуального зближення. Дефекти мови, обмежений запас слів і їхнє неправильне вживання і вимова, сповільненість, незграбність, одноманітність і убогість міміки і пантоміміки, «тупе» маскообразне обличчя, порушення будови черепа і т.д. поєднане з неприємністю і неохайністю – все це з дитячих років ускладнює олігофренам взаємовідносини з людьми, викликає в них озлоблення і замкнутість²⁷. Таким чином, слід враховувати, що сприятливі соціальні умови взагалі можуть виявитися несприятливими для осіб з аномаліями психіки, що наділяє останніх криміногенними властивостями²⁸.

По-друге, психічні аномалії знижують суб'єктивну можливість індивіда здійснювати саморегуляцію своєї поведінки, контроль за своїми діями; знижують здатність приймати рішення на підставі адекватної оцінки ситуації, що склалася, урахування минулого досвіду та можливих наслідків; знижують рівень критичного осмислення мотивів своїх вчинків; послаблюють вольову складову людини, призначену протистояти антисоціальним усвідомлюваним бажанням і прагненням²⁹. Знижуючи вольові процеси, психічні аномалії послаблюють дію контрольних механізмів і тим самим, найчастіше разом з алкогольним сп'янінням (алкоголю у свою чергу сприяє розвитку психічних аномалій, що мають криміногенне значення, зокрема розвиток психопатій і психопатичних рис особистості), що збільшує ці емоційно-вольові порушення, сприяють реалізації імпульсивних, непродуманих протиправних насильницьких дій (у тому числі і вчиненню винятково жорстоких злочинів)³⁰. Таким чином, психічні аномалії відображаються на інтенсивності переходу особи на злочинний шлях, однак нерідко і наслідки злочину мають відображення психічних аномалій (невмотивованість злочину, афективність, сексуальні відхилення, особлива жорстокість і т.д.)³¹.

Крім того, слід враховувати, що наявність аномалій психіки підвищує роль несвідомих явищ і процесів у злочинній поведінці, у силу чого, справжні мотиви такої поведінки усвідомлюються індивідом менше, ніж здоровою (без аномалій) людиною, тому керувати особою, яка має такі аномалії, своєю поведінкою складніше³², а на практиці це нерідко призводить до помилок у кваліфікації вчиненого та, відповідно, до призначення не адекватного вчиненому та особистості винного покарання та неефективності його превентивного впливу.

Що стосується механізму вчинення злочину, то, як відзначають фахівці, наявність аномалій психіки в межах осудності визначає такі його особливості: 1) згорнутий характер мотивації вчинення злочину, менша диференціація цілей, більше часте відповідність мотиву загальної спрямованості особистості, ніж окремої актуалізованої потреби; 2) підвищена суб'єктивність, специфічне емоційне офарблення сприйняття подій, у тому числі конкретної ситуації, що передує вчиненню злочину, що у свою чергу, сприяє розбіжності між суб'єктивною оцінкою і об'єктивною характеристикою ситуації; 3) відсутність врахування об'єктивних умов вчинення злочину при ухваленні рішення про нього, більшу суб'єктивна значимість приводу, менш детальне планування вчинення злочину, більше часте раптове виникнення злочинного наміру, прискорена активізація вольових зусиль до його реалізації, часте «перевиконання» мети в процесі вчинення злочину. Взагалі здатність, імовірність і динамічність реалізації злочинного наміру значно зростають. Причому більш чітко зазначені особливості проявляються у вчиненні саме насильницьких злочинів – стають більше впливовими рішучість і цілеспрямованість, знижується прояв зовнішнього вселяння³³. Необхідно відзначити, що щодо першої із зазначених особливостей, слід враховувати, що нерідко саме окремі актуалізовані потреби, особливо пов'язані із часто неусвідомлюваною індивідом потребою самоствердження або установлення, спричиняються загальну спрямованість особистості, що має психічні аномалії.

Враховуючи вищевикладене, можна зробити висновок, що криміногенна роль психічних аномалій (як біологічного походження, так і придбаних) у детермінації кримінального насильства проявляється в тому, що вони можуть впливати не тільки (1) на формування криміногенно-значимих негативних соціально-психологічних рис особистості, але і на (2) сприйняття сприятливої (нейтральної) соціальної інформації і умов як несприятливих, що, враховуючи здатність психічних аномалій (3) знижувати вольові процеси, послабляти дію контрольних механізмів, може в певній життєвій ситуації детермінувати злочинну поведінку індивіда, насамперед, пов'язану із застосуванням насильства.

Також слід враховувати той факт, що для насильницьких злочинів, вчинених особами з аномаліями психіки, особливо у сполученні з сексуальними відхиленнями, характерний високий ступень рецидиву. Це пов'язано, перш за все, зі специфікою впливу даних суб'єктивних факторів детермінації. Однак, з урахуванням того, що ця специфіка практично не враховується ані при розслідуванні даної категорії насильницьких злочинів, ані при призначенні покарання, а також, що найбільш небезпечно, при відбуванні покарання та ресоціалізації злочинців, роль психічних аномалій у детермінації кримінального насильства не слід ігнорувати чи недооцінювати.

¹ Кузнецова Н. Ф. Проблемы криминологической детерминации / Под ред. В. Н. Кудрявцева. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1984. – С. 160, 174.

² Лановенко І. І. Концепція ранньої профілактики статевих злочинів: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. – К., 1995. – 23 с.

³ Антонян Ю. М., Бородин С. В. Преступность и психические аномалии. – М.: Наука, 1987. – С. 39–40.

⁴ Антонян Ю. М., Виноградов М. В., Голумб Ц. А. Преступность и психические аномалии // Советское государство и право. – 1979. – № 7. – С. 100–101; Зелинский А. Ф. Криминальная психология. Научно-практическое издание. – К.: Юринком Интер, 1999. – С. 56; Голина В. В. Современные тенденции тяжкой насильственной преступности против личности и основные направления борьбы с нею / В. В. Голина // Проблемы борьбы с насильницькою злочинністю в Україні. – X., 2001. – С. 54–60.

⁵ Антонян Ю. М., Виноградов М. В., Голумб Ц. А. Преступное поведение лиц с психическими аномалиями и его профилактика // Вопросы борьбы с преступностью. Вып. 32. – М., 1980. – С. 53; Зоренко Т. И., Смирнова Г. Г. Сексуальное насилие в аспекте уменьшаемой вменяемости // Насильственные преступления: природа, расследование, предупреждение: Сборник научных трудов. – М.: ВНИИ МВД России, 1994. – С. 52–56; Антонян Ю. М., Кудрявцев В. Н., Эминов В. Е. Личность преступника. – СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2004. – С. 174.

⁶ Михайлова О. О. Шизофрения з епілептичною схильністю (клінічні, соціальні та генетичні аспекти): Автореф. дис. ... канд. мед. наук: 14.01.16 / Український НДІ соціальної та судової психіатрії та наркології МОЗ України. – К., 2003. – 21 с.; Зайцев О. О. Психічна патологія в осіб молодого віку, які скоїли сексуальні злочини (діагностика, клініка, лікування та профілактика): Автореф. дис. ... д-ра мед. наук: 14.01.16 / Український науково-дослідний інститут соціальної і судової психіатрії та наркології МОЗ України. – К., 2005. – 30 с.; Дишлевий О. Ю. Механізми регуляції сексуальної поведінки чоловіків із психічними розладами, які вчинили зґвалтування: Автореф. дис. ... канд. мед. наук: 14.01.16 / Харків. мед. акад. післядипл. освіти МОЗ України. – Х., 2004. – 15 с.

⁷ Ходимчук О. О. Насильницька злочинність осіб з психічними аномаліями та її запобігання. Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. – К., 2005. – С. 189.

⁸ Там само – С. 189.

⁹ Там само – С. 186.

¹⁰ Фрейеров О. Е. О социальной опасности больных олигофренией и основные принципы судебно-психиатрической экспертизы этих лиц // Второй Всесоюзный съезд невропатологов и психиатров 11 – 16 декабря 1967 года (Материалы к съезду). – М., 1967. – С. 267–268.

¹¹ Антонян Ю. М. Криминальная патопсихология / Антонян Ю. М., Гульдан В. В. – М.: Наука, 1991. – С. 16.

¹² Ходимчук О. О. Насильницька злочинність осіб з психічними аномаліями та її запобігання. Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. – К., 2005. – С. 14, 187.

¹³ Кузнецова Н. Ф. Проблемы криминологической детерминации. Под ред. В. Н. Кудрявцева. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1984. – С. 161.

¹⁴ Антонян Ю. М. Жестокость в нашей жизни. – М., 1995. – С. 285.

¹⁵ Долганов А. І. Система раннього прогнозування психічних розладів: Автореф. ... дис. д-ра мед. наук: 14.01.16 / Харківська медична академія післядипломної освіти МОЗ України. – Х., 2000. – 36 с.; Кутько І. І., Долганов А. І. Характеристика соціально-психологічних факторів формування невротических расстройств // Український вісник психоневрології. – 1994. – Вип. 4. – С. 187–190; Долганов А. І. Роль соціально-психологічних факторів в прогнозе развития предблезненных психических расстройств человека // Вісник проблем біології і медицини. – 1999. – № 10. – С. 121–127.

¹⁶ Антонян Ю. М., Бородин С. В. Преступность и психические аномалии / Под ред. В. Н. Кудрявцева. – М.: Спарк, 1998. – С. 52.

¹⁷ Голина В. В. Современные тенденции тяжкой насильственной преступности против личности и основные направления борьбы с ней // Проблемы борьбы с насильницькою злочинністю в Україні: Збірник матеріалів наукових праць. – Х., 2001. – С. 59.

¹⁸ Антонян Ю. М., Виноградов М. В., Голумб Ц. А. Преступность и психические аномалии // Советское государство и право. – 1979. – № 7. – С. 100–101.

¹⁹ Ходимчук О. О. Насильницька злочинність осіб з психічними аномаліями та її запобігання. Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. – К., 2005. – С. 24.

²⁰ Антонян Ю. М. Социальная среда и формирование личности преступника (неблагоприятные влияния на личность в микросреде) / Антонян Ю. М. – М.: Академия МВД СССР, 1975. – С. 120.

²¹ Сеченов И. М. Рефлексы головного мозга. – М., 1961. – С. 93–94.

²² Емельянов В. П. Преступность несовершеннолетних с психическими аномалиями / Под ред. И. С. Ноя. – Саратов: Изд-во Саратовского Университета, 1980. – С. 21, 26.

²³ Антонян Ю. М. Сексуальные преступления. Чикатило и другие. – М., 1993. – 320 с.

²⁴ Александров Д. О. Роль установки у вчиненні «безмотивних» насильницьких злочинів: Автореф. дис. ... канд. псих. наук: 19.00.06. – К., 2001. – С. 14.

²⁵ Антонян Ю. М., Могачев М. И. Состояние и особенности сексуальной преступности: Учебное пособие. – М.: ВНИИ МВД России, 2004. – С. 17.

²⁶ Антонян Ю. М., Ткаченко А. А., Шостакович Б. В. Криминальная сексология / Под ред. Ю. М. Антоняна. – М.: Спарк, 1999. – С. 112 – 113; Антонян Ю. М., Могачев М. И. Состояние и особенности сексуальной преступности: Учебное пособие. – М.: ВНИИ МВД России, 2004. – С. 17.

²⁷ Антонян Ю. М., Могачев М. И. Особенности личности сексуального преступника // Преступность и общество: Сб. науч. тр. – М.: ВНИИ МВД России, 2005. – С. 131.

²⁸ Закалюк А. П. Курс сучасної української криминології: теорія і практика. – Кн. 2: Криминологічна характеристика та запобігання вчиненню окремих видів злочинів. – К.: Вид. Дім «Ін Юре», 2007. – С. 633.

²⁹ Див.: Могачев М. И. Предупреждение серийных изнасилований: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. – М., 2002. – С. 111.

³⁰ Криминологія: учеб. для студентов вузов, обучающихся по специальности «Юриспруденция» / [Гуров А. И. и др.]; науч. редакторы – Н. Ф. Кузнецова, В. В. Лунеев. – М.: Волтерс Клувер, 2005. – С. 334.

³¹ Криминологія: Загальна та Особлива частини: Підручник для студентів юрид. спец. вищ. навч. закладів / І. М. Даньшин, В. В. Голина, О. Г. Кальман, О. В. Лисодєд / За ред. проф. І. М. Даньшина. – Х.: Право, 2003. – С. 149.

³² Антонян Ю. М., Бородин С. В. Преступность и психические аномалии / Под ред. В. Н. Кудрявцева. – М.: Спарк, 1998. – С. 52.

³³ Закалюк А. П. Курс сучасної української криминології: теорія і практика. – Кн. 2: Криминологічна характеристика та запобігання вчиненню окремих видів злочинів. – К.: Вид. Дім «Ін Юре», 2007. – С. 631.